

**ОЦІНКА СТАНУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ ГОСПОДАРСТВ
НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОГО РЕГІОНУ
(НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Сучасні дослідження реформування аграрного виробництва держави охоплюють широкий спектр питань пов'язаних з оцінкою передумов та пошуком пріоритетів подальшого ефективного економічного розвитку. Запровадження нових ринкових механізмів в аграрному секторі призводить до структурних змін сільського господарства із зміною форми власності і всіма вихідними з цього положеннями.

Становлення та розвиток конкурентоспроможного виробництва в регіоні безпосередньо пов'язані з структурними зрушеннями, що відбуваються у сільському господарстві. Важливим у підвищенні конкурентоспроможності аграрної сфери є вдосконалення структури, спеціалізації та територіальної організації сільськогосподарського виробництва. Традиційну регіональну спеціалізацію не можна вважати завершеною. Розміщення сільськогосподарського виробництва має узгоджуватись, насамперед із конкурентними перевагами територіальної структури, а також з кон'юнктурою аграрного ринку[3].

Впроцесіреформуванняагропромислового комплексу зменшиласьпитома вага виробництвапродукції в суспільному секторі та суттєвозбільшилася в приватному, причомуосновнамасапродукції приватного сектора приходить на особистігосподарства населення та фермерські господарства.

Різні аспекти розвитку сільськогосподарського виробництва, становлення нових організаційно-правових форм господарювання, діяльності особистих селянських господарств та фермерських господарств розглянуто у роботах вчених Е.Б. Алаєва, Г.В. Балабанова, О.А. Богуцького, П.П. Борщевського,

В.С. Дієсперова, М.Г. Ігнатенка, З.І. Калугіної, О.О. Комліченко, Л.О. Мармуль, В.П. Нагірної, О.М. Онищенко, М.Д. Пістуна, А.М. Ракітнікова, В.П. Руденка, Л.Г. Руденка, П.Т. Саблука, В.Ф. Семенова, О.Г. Топчієва, П.Г. Шищенко, О.М. Шпичака та ін. Проте результати опрацювання наявного наукового доробку показують, що на сьогодні залишається багато не вирішених питань щодо перспектив розвитку господарств населення як основних товаровиробників сільськогосподарської продукції.

На сучасному етапі розвитку країни незаперечним є той факт, що за роки аграрних трансформацій в Україні була зафіксована ціла низка негативних тенденцій у землекористуванні та сільськогосподарському виробництві країни в цілому. До таких тенденцій можна віднести: зниження продуктивності рослинництва, різке скорочення поголів'я тварин, загострення екологічної ситуації в сфері землекористування тощо[4].

Звичайно, зазначені негативні тенденції щодо розвитку сільськогосподарського виробництва характерні як для господарств суспільного, так і для господарств приватного сектору, зокрема особистих господарств. Проте встановлено, що основним фактором зниження продуктивності рослинництва в господарствах населення за роки аграрних трансформацій був структурний фактор, зокрема, погіршення (з позицій продуктивності) структури посівів на орних землях, а також багаторічних плодово-ягідних насаджень. Зниження питомої продуктивності рослинництва в цих господарствах у результаті погіршення структури землекористування зумовлене на 75%, а падінням урожайності сільськогосподарських культур - на 25%. Слід зазначити, що в господарствах населення знижувалася врожайність лише сільськогосподарських культур, вирощуваних на орних землях. Продуктивність багаторічних плодово-ягідних насаджень, навпаки, зростала.

Розвиток тваринництва за роки аграрних трансформацій як у господарствах населення, так і в сільгоспідприємствах мав негативну тенденцію. У сільгоспідприємствах різко скоротилося поголів'я продуктивних тварин (від 3 до 12 разів), знизилася їх продуктивність (продуктивність корів,

наприклад, зменшилася більш як на 40%, середньодобові прирости ваги на вирощуванні і відгодівлі великої рогатої худоби зменшилися на 40%, а свиней - на 45%). Обсяг виробництва тваринницької продукції зменшився майже в 5 разів. У господарствах населення також скоротилося поголів'я окремих видів тварин. Але виробництво тваринницької продукції зменшилося лише на 11 %.

Зазначені тенденції характерні і для території Херсонської області. Так, наприклад, тільки за період 2003-2013 рр. спостерігається зростання значення господарств населення в структурі виробництва продукції тваринництва. Не дивлячись на нестачу кормів, що спостерігалась внаслідок незначного врожаю 2003 року, господарства населення знизили чисельність худоби та птиці на значно менші показники, ніж сільськогосподарські підприємства.

Зміна частки господарств різних типів в структурі утримання сільськогосподарських тварин по Херсонській області також підтверджують статистичні дані, що в структурі виробництва продукції тваринництва зростає частка господарств населення, які мають вже більше 82% поголів'я в усіх видах тваринництва.

Цей взагалі позитивний момент є свідком економічної слабкості сільськогосподарських підприємств, їх вразливості в умовах нестачі кормів. Особливо цестосується свинарства, де частка господарств населення зросла з 74,3% до 90,43%. Причому зауважимо, що застосований господарствами населення посівний матеріал, як правило, не відзначається високосортністю, а поголів'я тварин - високою породністю. Крім того, дотримуватися сівозмінних вимог їм практично не вдається, мінеральні добрива й засоби захисту рослин від хвороб і шкідників застосовуються епізодично. У сільськогосподарських підприємствах сортова якість насінневого матеріалу, а також породність худоби завжди були набагато вищі, ніж у господарствах населення. До 1990 р. вони загалом дотримувалися науково обґрунтованих сівозмін, широко впроваджували рекомендовані наукою системи застосування мінеральних добрив, захисту рослин від шкідників і хвороб, ветеринарного обслуговування тварин. Переважна більшість сільгоспробіт у рослинництві здійснювалася з

використанням високопродуктивних комплексів машин. У тваринництві значну частину робіт також було механізовано[1].

Зазначимо, що для повного використання потенціалу врожайності вирощуваних сортів рослин і продуктивності порід утримуваних тварин замало виконувати весь перелік рекомендованих наукою агротехнічних і зоотехнічних заходів. Неабияке значення, як відомо, має проведення їх на належному рівні і вчасно.

Акцентуємо, що дрібні господарства населення виявилися продуктивнішими, ніж великі колективні й державні сільськогосподарські підприємства внаслідок високої мотивації щодо результатів господарювання.

Найбільш значним фактором мотивації виступають матеріальні фактори, а саме - додаткові доходи від ведення особистого господарства та забезпечення сім'ї продуктами харчування. Велике значення мають і нематеріальні фактори мотивації на працю в особистих господарствах населення, такі як самостійність організації виробництва, вільний графік роботи, можливість працювати в колі родини, організація відпочинку.

Разом з тим не можна не відмітити ті "не географічні" фактори, що значною мірою впливають на розвиток ОГН, формування їх спеціалізації та територіальної організації, зокрема сучасні умови розвитку сільськогосподарського виробництва, які є дуже динамічними внаслідок проведення політичної, аграрної, земельної реформи, процесів децентралізації управління АПК і зародків самоорганізації АПК в ринкових умовах тощо

Завдяки збільшенню в ОГН Херсонської області площ землекористування, значно розширилися посівні площі під найважливішими сільськогосподарськими культурами, а саме розширилися площі під зерновими культурами майже у 10 разів, під овочевими та баштанними культурами - в 1,6 рази, під картоплею - в 1,1 рази. Разом з тим зауважимо, що у вирощуванні зернових культур провідне місце все ж таки належить сільськогосподарським підприємствам.

Це зумовлено перш за все специфікою виробництва цієї продукції,

зокрема, необхідністю обробки великих площ землі та потребою у спеціалізованій техніці. Районами зернової спеціалізації є, як правило, райони з низькою густиною сільського населення, незначною часткою зрошуваних земель. До них відносяться Бериславський, Великолепетиський, Верхньорогачицький, Великоолександрівський, Горностаївський, Іванівський, Каланчацький, Каховський, Нижньосірогозький та Чаплинський райони. Зауважимо, що більшість цих адміністративно-територіальних одиниць має периферійне положення відносно міст як головних центрів споживання.

Натомість, провідне місце у вирощуванні картоплі та овочів належить особистим господарствам, що зумовлено в першу чергу високим рівнем застосування ручної праці та тим фактом, що ці культури одночасно є основними продуктами харчування як для міського населення, так і сільських жителів з низьким рівнем доходів. Картоплярство є галуззю спеціалізації в межах Бериславського, Білозерського, Генічеського, Голопристанського, Каланчацького, Нововоронцовського, Скадовського, Цюрупинського районів, а також м. Нової Каховки та Суворовського району м. Херсона. Аналіз комплексу агрокліматичних умов та суспільно-географічних чинників розвитку цих адміністративно-територіальних одиниць дозволяє зробити висновок про домінування соціально-економічних передумов формування такої спеціалізації. Зокрема, визначними чинниками стала наявність відносно високої чисельності міського населення і зручність географічного положення відносно ринків збуту продукції.

Овочеві культури стали “товарною ознакою” сільськогосподарських товаровиробників регіону, в тому числі і особистих господарств. Ці культури є товарними для Білозерського, Генічеського, Голопристанського, Каланчацького, Нововоронцовського, Новотроїцького, Скадовського, Цюрупинського районів, а також для м. Нова Каховка та м. Херсона. Зауважимо, що для останніх трьох одиниць притаманна надзвичайно висока концентрація площ, зайнятих під цими культурами – коефіцієнти територіальної локалізації в їх межах складають від 2,79 до 8,36.

Товарне виробництво баштанних культур зосереджено у Голопристанському, Нововоронцовському, Новотроїцькому, Скадовському, Цюрупинському районах та Суворовському районі м. Херсона. Така локалізація зумовлена сприятливими агрокліматичними умовами, вигідним географічним положенням (Нововоронцовський район) споживчим фактором.

На основі проаналізованих матеріалів щодо спеціалізації рослинництва ОГН Херсонської області, дозволила виявити певні просторові закономірності змін спеціалізації особистих господарств, а саме: зернова спеціалізація у ОГН посилюється в напрямку “центр - периферія”, або – “міські регіони – сільська місцевість”; вирощування картоплі тяжіє до приміської зони; вирощування овочевих культур зосереджене в приміській зоні та в цілому тяжіє до масивів зрошуваних земель; баштанництво зорієнтоване на наявність споживача та сприятливі агрокліматичні умови.

Результати господарської діяльності у тваринництві за останні роки дають надію на успішне відродження цієї надзвичайно важливої галузі сільськогосподарського виробництва, адже що стосується тваринництва, то проблема виробництва продукції цієї галузі сільського господарства завжди була однією з першочергових у численних постановах, директивах, «продовольчих програмах» України [1]. Відзначимо, що Херсонський регіон, маючи відповідний природно-ресурсний потенціал для розвитку кормової бази, традиційні навички сільських жителів до утримання худоби та птиці, потужні ринки збуту, впродовж тривалого періоду не досягав того рівня розвитку тваринництва і переробної промисловості, який би забезпечував достаток у споживанні м'ясної і молочної продукції та її вагому роль у міжрайонному територіальному поділі праці. ОГН Херсонщини мають вже більше 82% поголів'я в усіх видах тваринництва. Відповідно, можна констатувати, що обсяги, структуру і територіальну організацію тваринництва в Херсонській області визначають господарства населення.

Висока душева концентрація великої рогатої худоби (ВРХ) спостерігається у Великолепетиському, Великоолександрівському, Верхньорогачицькому,

Високопільському, Горностаївському, Іванівському, Каланчацькому, Нижньосірогозькому, Новотроїцькому та Чаплинському районах. Це, на наш погляд, пов'язано з такими причинами: це периферійні райони області, які мають, як правило, низьку густоту населення і високу забезпеченість кормовими ресурсами; в більшості випадків в цих регіонах вирощування ВРХ є важливою складовою добробуту ОГН в умовах недостатньої товарності інших галузей сільського господарства (за виключенням зернового).

Свинарство отримало найбільший розвиток у Великолепетиському, Великоолександрівському, Верхньорогачицькому, Високопільському, Голопристанському, Каланчацькому, Нововоронцовському та Чаплинському.

Вирощування малої рогатої худоби (вівчарство і вирощування кіз) є галуззю спеціалізації у Великолепетиському, Великоолександрівському, Верхньорогачицькому, Високопільському, Генічеському, Голопристанському, Каланчацькому, Нововоронцовському, Новотроїцькому та Чаплинському районах області. Як бачимо, ця галузь знову ж таки отримала розвиток перш за все у периферійних районах області, а також у більшості приморських районів.

Така ситуація пов'язана з наявністю відповідних природних умов (наявність пасовищ на солонцюватих та засолених землях приморських районів) та суспільно-географічними особливостями території.

Конярство має незначний розвиток в усіх регіонах області і фактично не впливає на загальну картину розвитку тваринництва.

Достатньо висока кількість адміністративно-територіальних одиниць Херсонщини має у структурі ВРХ збільшену частку корів. Ми вважаємо, що частка корів в структурі ВРХ є важливим показником, що дозволяє встановити ступінь орієнтації ОГН на міського споживача. В сучасних умовах низькотоварні ОГН мають, по суті, єдине джерело сталого грошового прибутку – це реалізація молока та молочних продуктів.

Отже, спеціалізація і інтенсивність виробництва продукції тваринництва господарствами населення характеризується сукупністю факторів, кожний з яких визначає ті або інші особливості виробництва окремих видів продукції

тваринництва. До основних факторів відносимо: віддаленість від головного міста; природні й агрокліматичні умови і ресурси. Внаслідок дії зазначених факторів формується досить мозаїчна картина особливостей розвитку тваринництва ОГН. Разом з тим, домінуючою умовою, на наш погляд, є віддаленість виробництва продукції окремих галузей тваринництва від міських поселень як фокусів розселення населення в регіоні.

Зважаючи на те, що ОГН є основними виробниками продукції тваринництва і, відповідно, саме вони забезпечують попит міського населення у цій продукції, доцільним, на нашу думку, є дослідження спеціалізації тваринництва, що отримало розвиток у ОГН Херсонщини в межах зон впливу міських поселень.

Проведений аналіз діяльності господарств населення дозволяє зробити висновок, що в цілому просторові зміни спеціалізації рослинництва ОГН Херсонської області знаходяться в межах трендової вісі “північний схід – південний захід”. Регіони півночі та північного сходу області мають, як правило, монокультурну зернову спеціалізацію, а у напрямку півдня і південного заходу відбувається диверсифікація виробництва рослинницької продукції в ОГН, а отже збільшення кількості галузей спеціалізації та їх якісні зміни (посилення спеціалізації на овочевих, баштанних культурах тощо).

Література:

1. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві: доповідь на Дванадцятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 25-26 лютого 2010 року / В.Я. Месель-Веселяк. - К.: Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2010. - 57 с.
2. Бичко І.Є. Ефективність господарювання аграрних підприємств різних організаційно-правових форм : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / І.Є. Бичко. - Львів, 2008. – 20 с.
3. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного сектора України: здобутки і проблеми. / В.Я.Месель-Веселяк //Економіка АПК – 2003 - №5. – С 3 – 8
4. Рябоконт В.П. Розвиток сільських домогосподарств в умовах трансформації аграрного сектору економіки. / В.П.Рябоконт //Економіка АПК – 2013 - №9. – С 13 – 19